

УДК 821.163.4.09"17/18":63

ФІЗІОКРАТИЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ХОРВАТСЬКОЇ І СЕРБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУР XVIII–XIX СТ.

Персида ЛАЗАРЕВИЧ ді ДЖАКОМО

Університет "Габріеле д'Аннунціо"

ал. Піндаро, 42, Пескара, 65127 (Італія), e-mail: persida.lazarevic@email.it
Кафедра мовознавства та літературознавства

Стаття присвячена впливу фізіократичних ідей на хорватську і сербську літературу XVIII–XIX ст. Дається перелік творів на господарську тематику. Особлива увага звертається на оригінальний твір хорватської літератури "Сатир або дикий чоловік" М.А.Рельковича і на перекладний твір А.Т.Благоєвича "Кінкі, кохінхінська історія, для інших країн корисна".

Ключові слова: фізіократизм, меркантилізм, народні книжечки про господарство, хліборобство, бджільництво, вівчарство, шовківництво, скотарство.

У десятиріччя від 1760 до 1770 р. у Франції поширився фізіократизм – економічна теорія, що виникла у 1756–1758 рр. як виразна опозиція меркантилізмові. Головним представником цієї течії є Франсуа Кене (François Quesnay), який написав "Економічну таблицю" ("Tableau economique", 1758). Згідно з його доктриною, землеробство становить основу будь-якої іншої економічної активності, і лише воно може виробляти блага. Фізіократи були першими, хто теоретизував про створення доброго правління, заснованого на деспотизмі. Послідовники Кене вважали, що найкращою є типологія такого правління, яке засноване на природній сутності людини; що одна-єдина людина, освічена, повинна вести своїх підданих до добробуту. Таким чином, деспотизм перетворювався в "освічений деспотизм"¹.

Фізіократичні ідеї поширювались тоді й в Австрійській імперії, де прихильники її намагались на основі цієї теорії реалізувати визначені політичні цілі. Одним з улюблених девізів Йосифа II був девіз прусського володаря Фрідріха II: "Rien par le peuple, tout pour le peuple" ("Нічого через народ, усе для народу"). У монархії тоді проживало 23 мільйони підданих, переважно неписьменних хліборобів. Йосиф II, будучи деспотом, усе ж багато зробив для поступу селян. Зафіксовано, наприклад, що він, аби надати ваги хліборобству, і сам працював у полі (в Моравії). Через такі ідеї його називали селянським цісарем (*Bauerkaiser*). Він ставив за мету звільнити селян від рабства і створити з них малих власників або дозволити їм піти на роботу до міста.

Серед південних слов'ян, тимчасом, запровадження фізіократичної теорії не набуло такого самого ступеня й здійснювалось інакше. У Славонії, де після звільнення від турків існувало чимало економічних, матеріальних та культурних проблем, які вимагали якнайшвидшого вирішення, Марія Терезія і Йосиф II наполягали на впровадженні сучасного землеробства, якому вони відводили пріоритетну роль у прогресі імперії.

¹ Spiegel B.H.V. The Growth of Economic Thought. Durhan, 1991; Steiner P. Physiocracy and Franch Pre-Classical Political Economy // A Companion to the History of Economic Thought / Edited by W.J.Samuels, J.E.Biddle, J.B.Davis. Malden, 2007.

Їхня політика передбачала, з одного боку, поліпшення розведення худоби, з поступовим витісненням екстенсивного скотарства, а з другого – розвиток мануфактури, а через це й торгівлі, особливо збіжжям і сільськогосподарськими тваринами. Щодо цього адміністрація Марії Терезії почала робити певні кроки: 1761 р. почалася кампанія розвитку шовківництва (на чому наполягали ще меркантилісти), а через сім років планувалося розводити овець, що мали давати вовну на експорт, і таким чином поліпшити умови австрійської та моравської мануфактури. 1771 р. імператриця в кожній славонській жупанії завела коней благородних порід і македонських овець, а в 1778–1779 рр. – свиней із Боснії та Сербії. Тоді ж було скасовано монополію на торгівлю медом, воском і вовною.

Робота віденської адміністрації в зонах Військового кордону була спрямована як на розвиток тих секторів національної економіки, що вже існували, так і на створення нових секторів. Як і в інших європейських країнах (наприклад, у Швеції, в Італії, точніше, в областях Тоскана і Венето), в Австрійській імперії фахівців заохочували створюва-

ти твори *ad hoc* для підтримки реформаторських ініціатив імператриці й імператора. З огляду на це, для популяризації фізіократичних ідей серед слов'ян, особливо серед хорватів із Славонії, корисними були численні переклади, що з'явилися майже одночасно з оригіналами, головним чином німецькою мовою².

“У цій справі, – коментує Томо Матиц, – державна влада закликала до співпраці і сучасних хорватських літераторів із Славонії, щоб вони – звичайно, за німецькими оригіналами – створили народні книжечки, які б народ використовував для раціонального господарювання та які його надихнули б на цю працю. Це було цілком у дусі утилітарного розуміння книжки за йосифінської доби³.

Ті “народні книжечки про господарство” є частиною хорватської літератури і потребують докладнішого пояснення. Вже у XVIII ст. в хорватській літературі, у ситуації так званої літературної агонії, з'явилися твори, що хоч і нагадували попередню літературну продукцію, постали, по суті, у новому одязі, як, наприклад, твори Ігњата Джорджевича, Антуна Канижлича, Вида Дошена, Матії Петара Катанчича або Титуша Брезовачкого. У попередньому сторіччі в Хорватії розвивалася література, яка в поетичній формі відзначала події при дворі або ж із полів битв; одночасно створювалася й багата наукова література, передовсім філологія та літературна історіографія. У XVIII ст. до цих жанрів додалися й численні переклади, серед яких твори фізіократичної тематики, які значною мірою підтримували абсолютистські реформи австрійських імператорів, що формально почалися 1770 р. і з 1780 р. стали радикальними в усіх державних сферах.

Цікавим є й те, що, oprіч усього іншого, ці переклади – насамперед уривки паратекстуального характеру – відтворюють мовну ситуацію в Хорватії тієї доби, зокрема в Славонії: усі письменники Славонії писали тоді по-штокавсько-ікавському, називаючи свою мову то “славонською”, то “іллірською” або ж хорватською (*rvacki*). Новоштокавський діалект набув тоді статусу поширеного ідіому, і саме завдяки цьому фактові спілкування змогло стати ефективним на доволі великій території. Здається, літературна стилізація штокавсько-ікавського діалекту була зрозумілішою нижчим верствам народу, яким, зрештою, ті просвітницькі, фізіократичні тексти і були скеровані, і завдяки цьому цим текстам легко вдавалося долати регіональні межі⁴. З огляду на це, була очевидною й турбота про мову з боку письменників, укладачів і перекладачів, що намагалися перекладати або пристосовувати народні книжечки⁵. У Славонії, крім головних славонських мовознавців, діяли численні працівники культури, “які в різні

² Lazarević Di Giacomo P. Le traduzioni come veicolo di diffusione delle idee fisiocratiche nella Slavonia nel Settecento // Europa Orientalis. XXVI/2007. С.73–98.

³ Matic T. Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda. Zagreb, 1945. С.116.

⁴ Moguš M. Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb, 1993. С.116. Попізн.: Tanocki F. Slavonska jezikoslovna baština. Osijek, 1996. С.8.

часи відкривали багатство нашої народної та літературної мови, турбувалися про її правильність і чистоту й вигладжували шляхи для правильного здійснювання її важливої національної та культурної функції”⁶.

Що стосується обумовленості хорватської літератури фізіократичними потребами, то варто наголосити, що два твори, які, по суті, не є перекладами, але все-таки стосуються матеріального та духовного стану Славонії тієї доби, становлять певний різновид жанру народних книжечок про господарство. Перший твір, що про нього йдеться – це “Сатир або дикий чоловік” (“Satyr illiti divji čovik,” 1762)⁷ Матії Антуна Рельковича⁸. У цій сатирично-наративній поемі, складеній з одинадцяти співів у десятистопному вірші, Релькович оспівує Славонію з її природними красотами й описує мешканців, славонських селян, що підупали з економічної точки зору, а саме, як він підкреслює в розділі “Поправа Славонії після вигнання турка”: “Posli kako Turke istiraste, / Slavoniju opet naseliste, / zaruštenu od Turak najdoste, / prez uredbe i nauka jošte”⁹ (“Після того, як турків прогнали, / ви Славонію знов заселяли, / запущену турками заставши, / без устрою та без знань ще”).

Далі Релькович дає поради, що треба робити, щоб досягти успіху. Головний герой і оповідач поеми, Сатир, міфологічна істота, дає славонцям, доступно і шляхетно, цілу низку порад для оновлення й подальшого розвитку країни, у дусі реформ Західної Європи. Так, у співі “Про господарство: ведення дому, держання худоби, оранку, казани та інше”, серед іншого, йдеться про таке:

*Ovaj zanat od poljskog oranja
počeo je od svita postanja,
i najstariji od svakog zanata,
od kakva mu on draga alata.
Još ga Adam, naš otac, počeo
i svog sina Kaina učio;
posli toga u drugomu viku,
kad bi potop i svrha čoviku,
onda Noje od potopa osta,
patrijarka od sviju nas posta
i nauči zanat od oranja,
sad od loze i marve držanja.
O! Kako su u stara vrmena
jagmili se, mojeg mi imena,
tko će bolje zemlju poorati
ili marvu i ovce držati;*

*plug i vole da mu vazda dade;
niti koji da vola prodade,
dok se ora, koji orat znade,
a misto njeg da upregne junca,
koji ne zna, kakvagod jogunca;
dokle prije vozit ne nauči,*

*tad orači biše proštmani,
i nitko jim ne bijaše mani,
a najveći tad se ne stidiše
čuvat ovce, kako Pismo piše,
pak su od njih izabirali kralje:
eno David, što ćeš tražit dalje?
A Mojsija s Bogom govoraše,
dok mu ovce pašu izbiraše;
i od drugih od plugova višje
rimski suci i cesari biše.
Kad bi stari plugove sprežali,
onaj bi dan ko svetac držali,
jer se radi o potrebnjoj hrani.
A i sada, kada ljudi sprežu,
oni dobro jedan s drugim vežu,
za godinu da ga ne izdade,*

*ondi čovik ore od milina
i može jih orati malina,
jerbo pridnjak znade gospodara,
il ga vrača il se na njen kara,
pak siroma(h) onim jarkom ide
sve pokorno, drugi za njim slide.*

⁵ Порівн.: Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Zagreb, 1991. С.43: “З огляду на це, можна констатувати, що тоді основна графічна роздвоєність більше не була між зонами північного (північно-західні чакавці й кайкавці) і південною (південні чакавці й південно-східні штокавці), а між двома хорватськими мовними стандартами: кайкавським і штокавським”.

⁶ *Jonke Lj.* Prilog Slavonije hrvatskoj nauci o jeziku // Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti. Vinkovci–Zagreb, 1968. С.137.

⁷ Перше видання: Дрезден, друге – Осієк, 1779.

⁸ Матія Антун Релькович (1732–1798), уродженець Славонії, автор таких творів: Nova slavonska i nimačka grammatika Neue Slavonisch und Deutsche Grammatik (1767); Nauk političan i moraliski od Pilpaj-bramine, filozofa indijanskoga (s.d.); Nek je svashta illiti Sabranje pametnih ricsih i kripostnih dillah ljudskih iz najboljih pocsetnikah izvuceno i na koristno zabavljanje Slavonacah na svitlost dato (1795; 1805); Postanak naravne pravice i duxnostih ljudskih iz nje izviraјuchih (1794).

⁹ Вірші М.А.Рельковича наведено за таким виданням: *Reljković M.A.* Satir iliti divji čovik. Zagreb, 1998.

*da ga posli oruč ne namučī;
jerbo ovo svekoliko smeta,
ne da orat, nek se čini šteta.
Gdi je pako plug u dobru stanju,
gdi se voli slože u oranju,
gdi vol znade svaki svoje misti,
kad je vraćat, znade vrime isto,
“Štu!” i “ćaja!” dobro razumije,
ondi sasvim teško orat nije;*

*Deder dakle, moj dobri težače
i pošteni joštere orače,
namaknider dva dobra pridnjaka,
il jelonju il' vranotu jaka,
pak još k njima tri jednaka para,
ti ćeš orat prez svakoga kara;
još kad dobro ugodiš crtalo,
nećeš znati za muku nimalo.*

У другому виданні “Сатира” з’являється постать славонського селянина, який відповідає Сатирові і показує йому, що врахував його критику та поліпшив умови своєї праці та життя, тобто, як повідомляє заголовок I співу того другого твору: “Славонець відспівує у вірші Сатирові [...] Розповідає Сатирові, що Славонія в іншому стані, ніж була тоді, коли йому Сатир уперше співав, року 1762.” Сатир хвалить славонця за досягнуті успіхи і заохочує його до постійності, при цьому радить не втрачати терпіння, коли йому щось не вдається, а також показує, що є ще речі, які можна змінити. Щодо цього треба підкреслити таке: “Сатир” – найважливіший аграрно-економічний твір Рельковича не тільки через поради, а й через свою доступність. В обох виданнях “Сатира” є розділ про економіку сільськогосподарського виробництва [...]. Але й окрім того розділу, у творі майже немає сторінки, на якій не було б якоїсь господарської поради, наказу або зауваги. Тому Рельковичевого “Сатира” потрібно віднести до найдавніших аграрно-економічних праць [...]”¹⁰.

Релькович як йосифініст відкрито хвалить хліборобство – в IX розділі другої книжки “Сатир співає славонцеві, що становище хлібороба селянина щасливіше від становища мешканця міста або містечка”:

*Izmed ovih različitih stanja
i njihovih svake vrste znanja
najsrićnije jest stanje težačko
i priprosto ono naselačko.
Evo kako Virgilius piše,
dokle jošter na 'vom svitu biše:
jedan, veli, pošteni naselac,
to jest težak ili poljodilac,
koji rođen u niskomu stanju
i othranjen u tvrdom držanju,
koji dosta za bogatstvo prima,
potribita za obrambu u ima:
koji priprost, pravedan u dilu,
a svist ima i čistu i milu,
koga nit strah niti briga smeta,
niti kakva u imanju šteta;*

*koji slabim u kući imanjem,
jošter manjim i potribovanjem,
u poslovih njegovoga stanja
zadovoljnost najde kdo oranja:
onaj samo u jednomu danu
i veselim srcem poslovanu
više, veli, raskošja uživa
i u miru u njemu pribiva,
nego onaj za života svega,
kog je zvižda vrgla svrhu njega
i kog srića jeste odsudila,
da u gradu kakvi zanat dila,
i koji se othranio meko,
pak je mlahav u životu, rekoh.*

Релькович у поетичній формі проголошує ідеї з текстів французьких фізіократів: розкриває економічні умови життя славонського селянина, радить йому поліпшити виробництво і вказує як торговельний шлях річку Саву (що його вже підтримувала меркантилістична політика Австрії). Далі звертає увагу на вигодовування шовковичних шовкопрядів, яких у Славонії завів італієць Карло Соленгі (Carlo/Karel/Karoly Solenghi), “Карло якийсь Соленка з Латинщини”¹¹, тоді інспектор шовківництва в Будапешті. Особливу увагу Релькович приділяє скотарству як основному джерелу прибутків прикордонців. Тут варто підкреслити, що “[...] як аграрний економіст

¹⁰ Stipetić V. Agrarno-ekonomske poruke u djelima Matije Antuna Reljkovića // Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića. Osijek, 1991. C.34.

¹¹ Reljković M. Satir iliti divji čovik. Zagreb, 1998. C.88–89. Порівн.: Vaniček F. Spezialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschoepft. Wien, 1875/2. C.624.

Релькович частково є самостійним аналітиком (коли він зауважує, порівнює й аналізує причини сприятливих обставин і труднощів у сільському господарстві в його Славонії), пропагандистом відомостей, знайдених у чужих книжках, і водночас популяризатором цісарських декретів і намірів, про які розповідає з обов'язку. Очевидним є те, що власті послуговувалися його популяризаторським талантом для ширення власних задумок (вівці-мериноси та шовківництво належать до тієї категорії) і що Релькович робив це сумлінно¹².

З Рельковичевим “Сатиром” і його фізіократичними перекладами перегукується твір Адама Тадія Благоевича¹³ “Кінкі, кохінхінська історія, для інших країн корисна” (“*Khinkhi nikoi Kokhinkhinezianski Dogagjaï drugima Zemljam hasnoviti*”). Виданий у Відні 1771 р. (у Йозефа Курцбека), він є перекладом оповіді абата Габрієля Франсуа Куає¹⁴ “Шінкі, кошіншинська історія, що може слугувати іншим країнам” (“*Chinki, histoire cochinchinoise, aui peut servir a d'autres pays*”, 1768). Оскільки Куає не міг опублікувати свій твір у Франції через те, що офіційна цензура вважала його підривним, він опублікував його в Лондоні. Через два роки цей текст був перекладений також німецькою мовою під назвою “Кінкі, кохінхінська історія, корисна для інших країн. Перекладено з французького твору абата Куає” (“*Chinki eine Chochinchinesische Geschichte, die andern Ländern nützen kann. Aus dem französischen des Abtes Coyer übersetzt*”). У тому творі, через розповідь про Кінкі, колись успішного й щасливого в'єтнамського селянина, який розорився, ставши жертвою оподаткування та соціальної несправедливості, автор викладає фізіократичні ідеї, підтримує освічений абсолютизм імператора, одночасно він критикує феодальну систему та систему корпорацій і звинувачує міське суспільство за прагнення до розкошів, а разом із ним усю когорту захланних посередників¹⁵.

У перекладі Благоевич використовував славонську орфографію того періоду. Він намагався бути посередником між французьким оригіналом і німецьким перекладом, даючи при потребі примітки. Порівнюючи оригінал і переклади, Томо Матич запитує, як народ сприйняв Благоевичевого “Кінкі”, і доходить висновку: “Не знаю, чи є де-небудь у якого-небудь сучасника досі невідома звістка про це, але, зважаючи на саму книжку, думаю, що Кінкі – попри всі умови, що самі по собі проклали б дорогу поширенню його ідей – не став популярним. Насамперед, широкі народні маси не могли книжки в повному обсязі розуміти: хоч пропаганда Кінкі й одягнута в одержу оповідок, усе-таки ні у французькому оригіналі, ані в німецькому перекладі виклад не є ні приємним, ані легким, а, попри це, не можемо не брати до уваги, що низький культурний рівень не тільки славонського хлібороба, а й найбільшої частини мешканців міст тодішньої Славонії вже сам по собі утруднював розуміння пропагандистського оповідання з виразним соціально-економічним ухилом. [...]”

¹² *Stipetić V. Agrarno-ekonomske poruke u djelima Matije Antuna Reljkovića. C.42.*

¹³ Адам Тадія Благоевич (1745, або 1746–1797) – поет і перекладач, член Іллірійської двірської депутації. Єдиним оригінальним твором Благоевича є поема “Поет-мандрівник, події до і після подорожі Йосифа II, цісаря римсько-німецького в Славонію” (“*Pjesnik-putnik, Nikoi Dogadaï pervo, i posli puta Josipa II. Cesara Rimsko-Nimacskoga u Slavoniu*”, Відень, 1771). Див.: *Matić T. Adam Tadija Blagojević // Prilog za historiju hrvatske književnosti osamnaestoga vijeka. Zagreb, 1929 (Rad JAZU, 237. knjiga).*

¹⁴ Габрієль Франсуа Куає (Gabriel François Coyer) (1707–1782) – абат сзуїтів, французький письменник, професор філософії, прихильник фізіократичних ідей. Зібрав свої твори в “Моральних дрібничках” (“*Bagatelles morales*”, Лондон, 1754). Його головний твір з економіки – “Торгуюче дворянство” (“*La noblesse commerçante*”, Лондон, 1756).

¹⁵ Адам Тадія Благоевич присвятив переклад цього твору своєму найдорожчому другу, Антунові Цехентеру (Antun (od) Sechenter), угорському перекладачеві Корнелю, Расіна і Вольтера, який жив у Відні як службовець. Благоевич згадає також угорця Ігнята Ябланці (Ignjat Jablanczy), перекладача твору про працю в полі Йоганна Віганда, як і Саву Лазаревича, теж перекладача й тлумача “Іллірійської” та румунської мов при Іллірійській двірській депутації.

Благоевичева спроба пропаганди сучасних соціально-економічних ідей цікава, але невдала: його книжка не могла ввійти в народ і схилити його на свій бік¹⁶.

1770 р. віденський двір вирішив систематично пропагувати фізіократичні теорії з огляду на аграрні реформи. У червні того року замовлено переклад книжки чеха Яна Венцеслава Паула (Jan/Johann Vaclav Venceslav/Wenzel Paul/Pauls) про розведення овець “Розправа про вівчарство” (“Abhandlung von der Schafzucht”). Матія Антун Релькович на цю ініціативу відповів перекладом, створеним 1771 р.: “Розправа про розведення та випасання овець із додатком про сіяння і плекання тютюну” (“Razloxenje sverhu plodenja, i gripashe ovacah s’ jednim nadometkom od sianja, i timarenja duhana”, 1772). Релькович додав до перекладу (хоч його ім’я як перекладача не з’являється) і деякі поради фахівця з землеробства Йоганна Віганда про вирощування тютюну¹⁷.

Того самого року, коли опубліковано той переклад, у Загребі, з розпорядження імператриці Марії Терезії, вийшов анонімний переклад кайкавським нариччям “Венцеслава Івана Паула, присяжного хоронителя крайових книг у Чеському королівстві, і славних Сільськогосподарських зборів, котрого мова і наука про держання і годівлю овець. Також про вирощування тютюну” (“Venceslavaa Ivana Paul Priscesnoga vu Chesskom Kraljevstvu Orszachkih Knig Chuvara, u Szlavne Szkupchine Polyszkooga dela Kotriga Razgovor, u navuk od Dersanya, u hranyenya Ovâcz. Zatem Od Obdelavana Duhana¹⁸”), з коротким оповіщенням читача, в якому підтверджено головні концепти фізіократичної доктрини, які прийняли Марія Терезія і Йосиф II.

Через три роки вийшло друге видання книжки про розведення овець під назвою “Практичний порадник, як овець добрим доглядом до найкращого стану довести і в такому утримувати” (“Erfahrungsmäßiger Unterricht, wie die Schaaf durch gute Pflege zur vollkommensten Art gebracht, und bey solcher erhalten werden können”). Того ж року і Адам Тадія Благоевич опублікував переклад згаданої книжки Венцеслава Паула: “Практичний порадник, як вівці добрим доглядом до найкращого стану можна довести і в такому утримувати” (“Iszkushani Nauk, kakose Ovce kroz dobro Upravljenje k’ naj boljemu Stánju dovesti, i ú takvom uzderzhati mogu”) ¹⁹. Ці два переклади, Рельковича і Благоевича, порівняв Владимир Чьорович²⁰, який вважає, що версія Благоевича значно слабша за Рельковичеву (але й що проза перекладу Рельковича слабша порівняно зі стилем поеми “Сатир або дикий чоловік”) ²¹. Мабуть, тому, що текст був відомий, 1775 р. у Варяждині вийшов також переклад кайкавським нариччям “Про плекання та догляд овець, як їх найліпше в добрий стан поставити і в ньому утримувати” (“Od zkrbi i pazke okol ovec, kak se najmre vu dober ztališ poztaviti i vu tom čuvati mogu”) ²².

Очевидно, ці книжечки Паула поширювалися серед народу, бо в грудні 1775 р. австрійська Військова рада замовила Рельковичеві новий переклад. Релькович переклав текст і, не додавши жодної примітки, цього разу підписався як перекладач:

¹⁶ *Matić T.* Adam Tadija Blagojević. С.157 (29). Хоч Кінкі повністю відображав фізіократичні ідеї, твір фізіократи не схвалювали ні у Франції, ні в інших країнах. Див.: *Gianelli G.* La guerre d’argent // *Goyer G.* Come il prospero Chinki s’immiserì per la ricchezza della nazione. Palermo, 1992. С.106–107.

¹⁷ Австрієць Йоганн/Іван Віганд є автором таких економічних творів (виданих у Відні): “Господарський практичний порадник з льонарства” (“Ökonomisch praktische Anleitung zum Flachsbaue”, 1767); “Економічні праці щодо вдосконалення хліборобства, збільшення ретельності, і приросту населення” (“Ökonomische Abhandlungen von der Verbesserung des Ackerbaues, Vermehrung des Fleißes, und Anwuchs des Volkes”, 1768); “Підручник для навчання австрійських вівчарів” (“Handbrüchlein zum Unterrichte für die österreichischen Schaafmeister”, 1775); “Економічні спостереження за кріпосним ладом” (“Ökonomische Betrachtungen über die Leibeigenschaft”, 1776); “Економічні спостереження над панщиною” (“Ökonomische Betrachtungen von der Robath”, 1776).

¹⁸ *Vu Zagrebu, Stampano pri Antonu Jandera, Letto 1771.* Попівн.: *Šafařík P.J.* Geschichte der südslawischen Literatur; II; Prag, 1865. С.345.

¹⁹ *Ú Poxùnu. Shtampan, kod Francisca Augustina Paczka, 1774.*

²⁰ *Čorović V.* Reljkovičeva Ovčarnica // *Nastavni Vjesnik.* XXIX. 1921. С.22–23.

²¹ *Vu Zagrebu, Stampano pri Antonu Jandera, Letto 1771.* Попівн.: *Šafařík P.J.* Geschichte der südslawischen Literatur; II; Prag, Verlag von Friedrich Tempsky, 1865. С.345.

²² Див.: *Šafařík P.J.* Geschichte der südslawische Literatur, II. С.345.

“Справжня і розбірно описана кошара або практичний порадник, як овець добрим доглядом у найдосконаліший стан обернути і в ньому утримувати. Спершу одним дуже заслуженим і досвідченим місцевим уродженцем по-німецькому створений, потім з розказу високих Правителів у славонську мову перенесений Матією Ант. Рельковичем” (“Prava, i pomljiivo ispisana ovczarnica illiti uvizhbani nauk kakose ovce po dobrom godenju u najpodpuniu verstu okrenuti, i u njoj uxderxati moguh. Najprije od jednoga punno zasluhenog i vishta domorodca Nimacski sloxen, zatim na zapovid visokih Stareshinah u Slavonski jezik prineshen po Mathii Ant. Relkovichu”)²³.

Тоді ж у Славонії поширювалися й інші переклади, наприклад, твір про вигодування шовковичних шовкопрядів, який з німецької мови переклав релігійний поет і письменник Йосип Павишевич²⁴ під назвою: “Короткий порадник із садіння шовковиць, чищення та вирощування, перекладений з німецької мови іллірійською” (“Brevis instructio moros translantandi, purgandi et alendi ex germanico in illyricum translata”, Осієк 1765?)²⁵.

Ігнат Ябланці, угорський перекладач, якого Благоевич згадав у передмові до свого “Кірки”, переклав з німецької загальні поради про обробіток полів, що ввійшли до книжки Йоганна Віганда (Johann Wiegand) “Підручник для славонської селянської молоді, щоб навчити її добре впорядкованої рілльничої праці, який першим написав Іван Віганд. Один з Цісарсько-королівсько-австрійського товариства хліборобства або так званого сільського господарства тепер згідно з найласкавішим розпорядженням Його Цісарської Королівської Апостольської величності з німецької мови на славонську перелицював Ігнатія Ябланці, колишній нотар ясної Пожезької жупанії” (“Prigrucna knjiga za slavónsku seljansku mladex úcsitti u dobro naredjenjom poljskomu radjenju koju naj parvi biáshe popisao Ivan Wiegand. Jedan izmed Cesárskog-Králjevskog-Austriánskoga Drúshstva od Texácstva, illi tako recsénoga Gospodárstva sada pák Ponaj Milostiveishjoi Zápovedi Njihovoga Cesarskoga Kraljevskoga Aposhtolskoga Velicjanstva iz Nimacskog Jézika u Slavonski priobratio Ignatia Iablanczy Svietle Vármecxie Poxecske negdashnji Notár”, Відень, 1772). Тут також важливий вступ Ябланці, який він призначив для славонського читача і в якому висловлює вдячність цісарським властям за те, що вони дали йому змогу перекласти книжки, такі корисні для славонських селян.

Є й інші переклади, які заслуговують на увагу і в яких перекладач більш-менш дотримується оригіналу. При цьому треба підкреслити, що, по суті, в більшості випадків усе ж ідеться про переробки фізіократичних текстів, наприклад, видання про вирощування шовковиць для шовковиків, яке вийшло анонімно кайкавським нарідччям, “Короткий порадник або настанова, як білу шовковицю саджати і гусениць, що шовк роблять, вигодувати. Для всіх тих, хто до такої роботи прихильний, доброхітно перекладений і виданий” (“Kratek navuk illiti vuputyenye kak Dudovo belo drevo zasazyati, u Cherveki szvilu delajuchi, hranitsze moraju. Vszem Onem Koi Ovakovoga

²³ Osijek, po Ivanu Martinu Divalt, 1776.

²⁴ Josip/Josephus Pavišević/Pavissevich (Don Ivan Zaničić) (1734–1803) - францисканець; писав хорватською та латинською мовами, перекладав з французької, італійської та німецької мов. Автор твору “Короткий опис подій теперішньої війни між Марією Терезією, угорською королевою, і Фрідріхом IV, бранденбурзьким королем, від початку 1756 до кінця 1759 року, який на десять розділів поділив і в стількох листах уклад Дон Іван Заничич, парох церкви Св. Катерини в Дубровнику, учитель філософії. Частина перша – з дозволу Правителів”. Спершу у Венеції у Франческо Піттері, а тепер у Пешті другим накладом у Франца Антона Айценберґера, 1762. (“Kratkopolis poglavitii dogagajajah sadassnje voiske megiu Mariom Tereziom kraljicom od Macxarske i Friderkom IV, Kraljem od Brandiburske od Posetka Godine 1756. do sverhe Godine 1759, koje u deset poglaviji metnu, i toliko pisamah sloxi Don Ivan Zanicsich Cerkeve S. Katarine u Dubrovniku nadpop, i mudroznanja naucitelj”. Dio prvi, s – Dopusstjenjem Stareshinah. Najpervo u Venecii kod Francessa Pittteri; a sada u Pessu s – Drugim Pritiskopisom kod Francessa Antuna Eitzenbergera 1762).

²⁵ Степан Сршан переклав заголовок хорватською мовою: “Короткі вказівки до садіння шовковиць, чищення і вирощування, перекладені з німецької іллірійською мовою” (“Kratka uputa za sadenje dudova, čišćenja i hranjenja, prevedena s njemačkog na ilirički”) (Slavonski pisci 1795–1830, Revija, 28 (1988), br. 1, c. 71). Див.: *Hoško F.E. Josip Pavišević svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*. Zagreb, 2003. C.17.

poszla Lyubiteli jeszu, dragovolno napervodan u posztavlien”, Осієк, 1770)²⁶, хоч імовірно, що його автор – якраз Карло Соленгі. Знаємо, тим часом, що Соленгі є автором книжечки, що має назву “Новий спосіб іллірійського шовкового одягання, тобто іллірійському та до нього дотичним віластам про шовковиків, що прядуть шовк, і про користь від їх розплоджування і розмножування” (“Novi nacsin illyricski svilene oprave tojest illyricskomu i knjimase doticsajuchima vilajeti od predeni svilu buba i od nji bivajuchia korist sporenje i mlostvo”, без зазначення року та місця видання), але перекладач нам не відомий.

Антун Романі (Antun Romani), також інспектор шовківництва в Хорватії, є автором одного з творів на цю тему – “Короткий поради́ник, як найліпше діставати дерева білих шовковиць та як шовковиків правильно годувати, на дві книжки поділений” (“Kratek navuk poleg kojega, najbolje behh murvih drevje zadobivasze, ter u szvilni chervi redno hranitizse mogu, vu dve knige razdelen”) ²⁷, що вийшов по-кайківськи і штоківським славонським діалектом – “Короткий поради́ник, як найліпше і найлегше дістати білі шовковиці та як шовковиків також легко вигодувати. На дві книжки поділений” (“Kratki nauk pokraj kojegase najbolje, u naj lassnye bjeli dudovi zadobiti moxu u pokraj kojegase svilni cervi takodjer lasno odraniti mogu. Na dvi knyige razluchen”) ²⁸.

Про хвороби худоби написав у Відні 1781 р. книжечку лікар Іван Богудраг Вольштайн (Ivan Bogudrag Wolstein), через три роки її переклав ветеринар Марко Лукич (Marko Lukich) під назвою “Нагадування, або приступні зауваження про хвороби худоби” (“Nauspominanya, illiti razbirna zabiljehenua, od marvinskih bolestih”) ²⁹, з присвятою Йосифові II. Після вступу перекладача вона містить доволі широку передмову Марка Лукича, адресовану мешканцям Славонії. Лукич починає свій текст запевненням, що він завжди хотів бути корисним імперії та своїй батьківщині Славонії, і ось йому випала така нагода, так що кожен може похвалити автора (тобто Вольштайна) і поклонитися Йосифові II та його матері.

Остання відома переробка в Славонії належить Йосипові Стьєпану ³⁰, синові Матіі Антуна Рельковича, авторові твору, який, як і “Сатир”, не є перекладом. Йосип Братулич зазначає: “У господарське, суспільне й моральне процвітання Славонії XVIII ст., коли всюди ще помітні й відчутні “послідки” турків, тобто залишки багатосотрічної турецької присутності на селі і в місті, значний внесок своєю літературною та шкільною працею зробили два Рельковичі: Матія Антун і його син Йосип Стьєпан” ³¹.

Йдеться про поему “Добрий господар, що щомісяця протягом року в полі, на горі, у саду, коло худоби та свійської птиці, коло хати і в хаті робити і як розважливо підтримувати здоров’я має” (“Kuchnik shto svakoga miseca priko godine: u polju, u berdu, u bashcsi, oko marve i xivadi, oko kuche, i u kuchi csiniti, i kako zdravlje razloxmo uzderxati ima”), опубліковану в Осієку 1796 р. ³².

Цей найвідоміший твір Йосипа Стьєпана Рельковича є певним різновидом підручника з порадами на кожний день у році, особливо що стосується робіт у полі та коло хати. Томо Матич каже: “І як літератор Йосип був дитиною свого батька Матіі, він працював упродовж усього життя, щоб у міру своєї сили допомогти здійснити викладені в “Сатирі” думки про господарське й інтелектуальне зростання народу в

²⁶ Stapanu vu Zagabru, po factoru Antonu Jandera, [1768?]

²⁷ Vu Varaždinu. Stapan po Iva. Tomasu Plem. od Trattneru, 1774.

²⁸ Varaždin, po Iva. Thome Nemessu od Trattneru, 1775.

²⁹ Ū Běcsu, Pritiskano slovama Plemenitog Josipa od Kurzbeke, 1784.

³⁰ Йосип Стьєпан Релькович (1754–1801) — поет і священик. Переклав Katekizam (1784) і написав німецько-латинсько-хорватський словник. Див.: *Sršan S. Slavonski pisci*. С.73.

³¹ *Bratulić J. Josip Stjepan Reljković i njegov “Kućnik” // Josip Stjepan Reljković. Kućnik. Privlaka, Izdavačka djelatnost Vinkovci, 1989. С.451.*

³² Порівн.: *Jakošičev spis: Scriptorum Interamniae, Grada za Povijest književnosti Hrvatske, JAZU, ur. M.Šrepeš, 1899/2. С.131.*

Славонії”³³. Імовірно, Йосип Релькович склав “Доброго господаря” частково на основі чужих моделей³⁴, насамперед німецьких, щоб виховати славонського селянина, зробити з нього раціонального хлібороба. Джерелом “Доброго господаря” міг бути календар Моріца Кнауера (Moriz Knauer)*, виданий 1776 р. в Авгсбурзі³⁵, який містить корисні поради для цілого року. На підставі того факту, що цей календар³⁶ впливав на всю економічну літературу XVII і XVIII століть, Владимир Стіпетич стверджує, що “Йосип Релькович є далеким паростком “літератури для глав родин” (Hausvaterliteratur)”³⁷. Зрештою, взірцем для Рельковича були і славонські письменники Йосип Павишевич, Адам Тадія Благоевич, Емерик Павич і Вид Дошен. У поемі є поради для садівництва, городництва, плекання худоби, доведення та про здоров’я. “Добрий господар” укладений так, що змістом і розподілом порад він подібний до тогочасних книжок, які дуже системно й детально перелічували всі роботи, що їх добрий господар, хазяїн, повинен знати й виконувати”³⁸.

Цей різновид енциклопедії хліборобства має багато подібних елементів із “Сатиром”: обидва твори написані десятистопним віршем, а деякі з порад, що їх навів Стєпан Релькович такі ж, як у “Кошарі”. Як і Матія Антун, Йосип Стєпан посилається на Соленгі та доповнює італійського автора. Оскільки держава в той період заохочувала розвиток цієї галузі господарства, то “сягнув Релькович і по фахові книжки К.Соленгі та А.Романі, яким у другій половині вісімнадцятого століття як інспекторам шовківництва було в Кордоні довірене завдання спрямувати народ на вигодовування шовковиків”³⁹.

У зв’язку з тим Релькович спирається і на “Короткий poradnik” Антуна Романі⁴⁰, також на словенця Антуна Янчу, фахівця з бджільництва⁴¹, вже згаданого в “Сатирі”⁴².

Таким чином, “Добрий господар”, зважаючи на все, мав за модель тодішні підручники з економіки та хліборобства, які в сукупності містять фізіократичні концепції⁴³.

Йосип Стєпан Релькович, тимчасом, із запізненням вдається до наслідування Hausvaterliteratur: “Пізній прихід Рельковича до того твору повчальної літератури свідчить про те, що Славонія, населена частково переселенцями з інших територій (найчастіше з Боснії), потребувала такої літератури, яка б її впровадила в хліборобство й визначила “оптимальні строки” [...] окремих господарських робіт”⁴⁴.

З запозиченням фізіократичних ідей запізнюються й сербські автори. Економічне становище в сербів було дещо іншим, ніж у Славонії. З кінця XVII ст. Сербія швидко заросла лісами, корчування яких активізувалося зі збільшенням населення. Спосіб

³³ *Matić T.* Nastojanja Josipa S. Reljkovića na podizanju školske nastave u njegovu zavičaju // Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti. Vinkovci–Zagreb, 1968. C.179.

³⁴ *Tropsch S.* Uzori Reljkovićeve Kućniku // Rad JAZU. Knj. 145. 1901. C.1–29.

* Німецький письменник, який працював над вивченням хліборобства та економіки.

³⁵ Des Herrn Abtes Moriz Knauer vollständiger und allgemeiner hundertjähriger Kalendar, див.: *Tropsch S.* Uzori Reljkovićeve Kućniku. C.1–14.

³⁶ Що, по суті, походить від твору Йоганна Колера (Johannus Colerus, 1560–1639. ca): *Calendarium oeconomicum et perpetuum*. Wittenberg, 1591.

³⁷ *Stipetić V.* Agrarno-ekonomske poruke u djelima Matije Antuna Reljkovića // Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića. C.50.

³⁸ *Bratulić J.* Josip Stjepan Reljković i njegov “Kućnik”. C.455.

³⁹ *Matić T.* Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda. C.118.

⁴⁰ *Tropsch S.* Uzori Reljkovićeve Kućniku. C.15–20.

⁴¹ Антун Янча (Anton/Antun Janča/Janscha/Jansha) – бджільник із Каринтії, пізніше викладач цієї дисципліни у Відні – є автором таких досліджень: (*Abhandlung vom Schwärmen der Bienen*, 1771), (*Vollständige Lehre von der Bienezucht*, 1775).

⁴² *Reljković M.A.* Satir iliti divji čovik. C.90: “Još ti kažem veseloga čela, / da ja imam veselje u pčela”. /Niki Janča od njih lipo piše, / kako bi jih uzmlao višje”.

⁴³ *Bratulić J.* Josip Stjepan Reljković i njegov “Kućnik”. C.456.

⁴⁴ *Stipetić V.* Agrarno-ekonomske poruke u djelima Matije Antuna Reljkovića. C.51.

обробітку землі був примітивним, досвід з Європи запозичувався рідко, і народ у хліборобському виробництві працював стільки, скільки йому потрібно було, щоб прогодувати себе і свого господаря. Зате умови для розвитку скотарства в Сербії у XVIII ст. склалися винятково сприятливі, Сербію заселяли також скотарі з навколишніх гірських областей, які не мали досвіду праці на ниві. Розвинене скотарство забезпечувало існування сербського народу. По суті, протягом XVIII ст., усупереч усім зусиллям ділових людей і вчених – теоретиків меркантилізму, Австрія в торговельному обміні з Туреччиною мала негативний баланс. Крім великої рогатої худоби, сербські купці продавали в Австрію також велику кількість свиней. Попри худобу, вивозилося також багато деревини, вовни, шкіри, воску і т.д. Купці (а серед них були і серби, і цинцари) стали важливою верствою серед сербів. Наприкінці XVIII–на початку XIX ст. більшість сербської читацької публіки становили купці й ремісники (і священики). А реформи австрійських цісарів знаходили прихильників якраз у середовищі буржуазії. Наприкінці XVIII ст. у сербів створюється ціла йосифіністська література: у кількох із тих книжок (здебільшого перекладних) доводилася виправданість реформ Йосифа II.

Треба підкреслити, що в ситуації мовної диглосії між сербами в Угорщині перекладали, на відміну від хорватів, головним чином белетристику, та ще й без будь-якого порядку. На думку Николи Андрича, це властивість нової сербської літератури після Доситея: “Я не тільки не вважаю, що ця белетристика незначна і що вона не мала впливу на національну сербську літературу, а й стверджую, що вона є однією з найхарактерніших ознак сербської літератури до 1847 року. Навіть більше! Що книжки з чисто сербським змістом, як “Смерть Милоша”, “Єлена Сербка, угорська королева”, “Битва на Косові” та багато інших, є *звичайними перекладами* і переробками з чужих європейських літератур”⁴⁵.

Цікаво, чи й серби мали господарські переклади й переробки, і чи, бува, не сталося впливу хорватської літератури на сербську? Як давно це підкреслив Йован Скерлич, інші південнослов'янські літератури не мали якогось більшого впливу на сербську літературу. І навіть славонська література, хоч і мала “найбільші зв'язки зі справжнім і народним життям”, усе-таки “не впливала на творення нашої нової літератури”⁴⁶. Для сербів мали б бути чужими книжки, написані латинкою. Та все-таки, вивчивши й проаналізувавши документи, Милорад Павич дійшов висновку, що саме у військових зонах Славонії XVIII ст. серби увійшли в контакт із хорватами⁴⁷. Так, “Сатир” Матті Рельковича перекладено “простою сербською мовою”. Це, по суті, переспів Стефана Раїча з 1793 р. зі славонського ікавського діалекту. Друге видання вийшло 1807 р. в Буді. Так, і “Практичний порадник” (“Izkushani Nauk”) надруковано кирилицею саме для того, щоб посвідчити, що віденська адміністрація мала намір поширювати книжечки з фізіократичними реформами і серед православного населення Балкан.

Через ті господарські твори можна простежити певний зв'язок хорватської і сербської літератури тієї доби; як і через “Кінкі” як різновид тексту-ключа відносин двох літератур. Про що йдеться? “Кінкі”, як уже зазначалося, був перекладений німецькою мовою. Переклад здійснив Франц Зібер (Franz Sibera), який вважав, що оповідання, яке розповів Куає, цікаве і близьке до його тверджень. Немає нічого дивного, якщо пригадаємо, що Зібер був у колі професора Йозефа Зонненфельса (Joseph Sonnenfels), головного теоретика ідей просвітництва в терезіанському Відні, відомого австрійського фахівця з адміністративного права другої половини XVIII ст. Прихильник “освіченого абсолютизму”, Зонненфельс у торгівлі був меркантилістом, а в рільництві – фізіократом. Відомо, що в колі Зонненфельса були й молоді хорвати (здається, Йосип Стєпан

⁴⁵ Prijevodna beletristika u Srba od god. 1777–1847. Zagreb, 1892. С.7.

⁴⁶ Скерлић Ј. Историја нове српске књижевности. Београд, 1997. С.23.

⁴⁷ Павић М. Историја српске књижевности барокног доба (XVII–XVIII век). Београд, 1970. С.54.

Релькович послуговувався саме Зонненфельсовими творами⁴⁸), які теж могли перекласти цей твір, як і серби Теодор Янкович Мір'євський, Стеван Вуяновський та Аврам Мразович та ін.

Впливи господарських реформ циркулювали від віденського до будимського кола тогочасних сербських інтелектуалів. Уже наприкінці XVIII ст., коли друкувалися Доситеєві твори про просвіту народу, “низка шкільних, наукових книжок і підручників (букварів, граматик, правописів, досліджень про мову, філософських книжок, книжок про земледення і домоведення, про природничі науки від географії до математики і фізики), поряд із десятками книжок оригінальної або перекладної прози та поезії, тільки показують ширину додаткової, або запізнілої, хвилі просвітництва, яку – тоді – доносили і принесли своєю працею літератори та культурні працівники будимського кола”⁴⁹.

У цьому сенсі значущою є поява календарів як серед сербів, так і серед хорватів, проте з однією різницею: тогочасні хорватські календарі в Славонії мали ще й розважальну частину. Календарі мали винятково практичне призначення: “Коли з розвитком господарства календарі стали і важливими довідниками ділових людей, змінилася й потреба в них. За цих обставин вони повинні були швидко та певно подавати інформацію, без особливих розрахунків. [...] Особливо точними мали бути ділові відомості: перелік ярмарків, базарних днів, графік роботи пошти, вартість грошей, імена офіційних осіб тощо.

Сербські календарі, друковані у Венеції, Відні та Буді протягом другої половини XVIII століття, мали таку ж тенденцію, що й календарі інших народів”⁵⁰.

Визначення “оптимальних строків” окремих господарських робіт, про яке говорить В.Стіпетич, пов’язане й зі скасуванням католицьких і православних свят, що мало спільну, чисто економічну мету: збільшити кількість робочих днів та усунути вади, що їх породжує неробство. З цією метою сербам Доситей радив як корисну книжку Йована Мушкатировича “Короткий роздум про свята” (“Краткое размышление о праздники”. Відень, 1786), значення якої, як наголошує Йован Скерлич, мало бути практичним: “вона виправдовувала кроки державної влади до скасування численних святкових і неробочих днів у православній церкві”⁵¹.

Боривоє Маринкович вважає, що написання книжки було зумовлене економічними причинами та потребами⁵².

Зважаючи на економічні проблеми, Йован Мушкатирович публікує 1805 р. в Буді “Короткі роздуми про засоби, якими найдорожчий нашій батьківщині Угорщині добрим м’ясом і рибою постійно можна було б допомагати, і скорочення виробництва м’яса, а отже, надмірну дорожнечу усунути” (“Краткаја размишљенија о средствах чрез која дражаишему нашему отечеству Мађарској с добрим месом и рибом постојано помошчибисе могло и меса умаленије, следователно уселену скупост удалити”). “Ця господарська книжечка написана, – зазначає Йован Скерлич, – доброю народною мовою і надрукована громадянкою”⁵³, вона побачила світ після видання її угорською мовою три роки перед тим. Книжечка Мушкатировича про проблеми харчування – це “данина епосі, якій він

⁴⁸ Можливо, саме Von der Anzulaenglichkeit der allenigen Erfahrung in den geschaeften der Staatswirthschaft. Eine Rede beym Antritte seines Lehramtes (Відень 1765), які він наводить у своєму творі (с. 292).

⁴⁹ Матицки М. Календарі Георгія Михальєвића // Студије и грађа за историју књижевности 2, ур. Фрајнд М. Београд, 1986. С.158.

⁵⁰ Турчић Ј. Српске повремене публикације 18. века // Исти, Српске књиге и српски писци 18. века. Нови Сад, 1983. С.192.

⁵¹ Скерлић Ј. Историја нове српске књижевности. С.101.

⁵² Маринковић Б. Јован Мушкатировић – будитељ грађанске свести код Срба у XVIII столећу // Књижевност. Београд, 1966. Књ. 42. С.168–182.

⁵³ Скерлић Ј. Историја нове српске књижевности. С.102.

служив та хотів служити і життям, і писаною мовою”⁵⁴, з огляду на те, що йшлося про тему, близьку його сучасникам та й французьким енциклопедистам. Лаза Чюрчич стверджує, що коли угорська читацька публіка отримала цей твір Мушкатиновича, то “не була здивована ні її змістом, ні її призначенням. Кращі знавці економічних умов в Угорщині на самому початку XIX ст., очевидно, зуміли визначити, якими були важливіші проблеми харчування та наскільки актуальною була книжечка Мушкатиновича. У доволі розвиненій тогочасній угорській літературі, без сумніву, існували й інші подібні просвітницькі тексти”⁵⁵.

Судячи з Мушкатиновичевого тексту, худобу в Угорщині доглядали дуже примітивним способом, через те Лаза Чюрчич і наголошував, що “Йован Мушкатинович дав угорському читачеві та дрібному господареві корисну, доступно написану книжечку. Він не був ані вченим, ані фахівцем з розвитку виробництва м’яса; проте він мав бути добре обізнаним з економічними проблемами та політичними планами тодішньої Австро-Угорщини. Знав, що виробництво м’яса в Угорщині мале і що воно повинно зрости, але без збільшення поголів’я. Багаторічні війни Австрії підказали її фахівцям та економістам, як швидко й ефективно вирішити проблему м’яса для харчування. Перед політиками й письменниками постало завдання пропагувати результати фахівців та економістів і таким чином зробити свій внесок у цю надзвичайно важливу й серйозну справу”⁵⁶.

Багато творів письменників будимського кола мали чисто прикладне значення. Так, “Умільний винороб” (“Искусни подрумар”) Орфелина (1783), твір з економіки виноградарства, був адресований цілком конкретному колу читачів. Цей твір свідчить про намагання автора подати народові точні назви, які вже були в ужитку, і тим посприяти їх подальшій популяризації, як і вказує на факт, що на території розширеної австро-угорської монархії вплив німців в економіці виноградарства був домінуючим.

Орфелин, пишучи про вина, майже до кожного пояснював і його лікувальну дію і точно подавав, у яких випадках треба заживати котре вино. Він хотів таким чином наблизити до свого народу енологічні сорти Європи тієї доби, а насамперед пояснити лікувальне призначення деяких із них. Таким чином він залишився до кінця вірним своїм просвітницьким ідеям, а його твір увійшов до скарбниці народної культури охорони здоров’я⁵⁷.

Одним із представників культури будимського кола був Матія Дам’янович, автор “Домоведення або поради в землеробстві” (“Домоводство или Наставленије о земледелији”, Буда, 1814), далі Платон Атанацкович – перекладач твору угорського агронома Людвіга Міттерпахера (Ludvig Mitterpacher), який писав у “Короткому порадику у висаджуванні шовковиць, шовківництві й підготовуванні шовковиків” (“Кратком наставленију о сађењу дудова, свилодјелији у подрањивањеу свилени буба”, XVIII ст.), “Порадику у вирощуванні шовковиць і підготовуванні шовковиків”, (“Наставленију о возделанију дудова и подрањивању свилени буба”, 1823), і в “Короткому порадику з виноградарства” (“Кратком наставленију о виноградов”, 1818)⁵⁸.

На початку другого десятиріччя XIX ст. в Новому Саді Димитрій Петрович переклав і видав працю німецького агронома Ламберта Йозефа фон Бабо (Lambert Joseph

⁵⁴ *Ђурчић Л.* Једна просветителска књижица Јована Мушкатиновића на мађарском језику и њен превод за Србе // Исти, Српске књиге и српски писци 18. века. С.306.

⁵⁵ Там само. С.311.

⁵⁶ *Ђурчић Л.* Једна просветителска књижица Јована Мушкатиновића на мађарском језику и њен превод за Србе. С.312.

* Енологија – наука про виробництво вин (прим. перекладача).

⁵⁷ *Berić-Dukić Vesna.* Enološki nazivi u ‘Iskusnom подрумару’ Zaharija Orfelina // Iz kontaktne lingvistike. Novi Sad, 1993. С.100.

⁵⁸ Через якихось десять років у Белграді вийшло Свилоделије: Јасно поученије о подрањивању дудова, где се свилене бубе држе; о неговању свилени буба и производу свиле (Београд, 1846).

Leopold Reichsfreiherr von Babo) “Барона Л. фон Бабо Рільництво, поділене на свої місячні роботи. Книга для практики сільського господарства” (“Барона Л. Од Бабо Польоделство: разделено на свое месечне раде: књига за праксис польскога господарства”, 1856).

Крім Орфелина, Мушкатировича, Текелії, Атанацковича, Мразовича і Дам’яновича, в цьому колі натрапляємо на імена Євстахія Арсича, Йована і Павла Берича, Аврама Бранковича, Василія Булича, Мойсія Ігњатовича, Димитрія Ісаїловича, Павла Янковича, Павла Юлинца, Вука Караджича, Павла Кенгелца, Гаврила Ковачевича, Николая Лазаревича, Григорія Лазича, Джордже Магарашевича, Йосифа Молвука, Симу Милутиновича Сарайлію, Саву Мркаля, Лукіяна Мушицького, Атанаса Нешковича, Атанасія Николича, Доситея, Йована Пачича, Теодора Павловича, Константина Пейчича, Єфтимія Поповича, Йована Стерію Поповича, Йована Раїча, Вікентія Ракича, Петра Соколовича, Григорія Трлаїча, Алексія Везлича, Милована Видаковича, Михаїла Витковича, Йоакима Вуїча. Багато хто з них причетний до перекладів та переробок творів з господарським змістом. Міодраг Матицький стверджує, що велика кількість опублікованих у Буді сербськими авторами назв “є окремим феноменом в історії сербської книжки”, і що це, звичайно, потребує окремого дослідження. Питання, серед іншого, полягає в тому, чи існувала окрема програма серед видавців, друкарів або граверів. Більше сотні публікацій, виданих лише в перші два десятиріччя XIX століття, є аж ніяк не малою кількістю, особливо коли взяти до уваги і велику кількість передруків та повторних видань”⁵⁹.

У висновку на підставі викладеного матеріалу можемо констатувати, що реформаторська тенденція Віденського двору сприяла розповсюдженню господарських книжечок у межах монархії. Марія Терезія і Йосиф II засвоїли принципи фізіократичної теорії, згідно з якою землеробство становило основне джерело добробуту, з огляду на що віденська адміністрація наполягала, щоб на території, населеній південними слов’янами, за допомогою тих “народних книжечок про господарство” уможливилася поліпшення економічних умов життя. Причому, насамперед у Славонії, яка після воєн з турками опинилась у важкому становищі і в якій робилися спроби практично застосувати праці про хліборобство, скотарство, шовківництво, виноградарство, бджолярство тощо. Йдеться про тексти, писані *ad hoc* і найчастіше німецькою мовою; для хорватських потреб ті тексти або перекладалися, або пристосовувалися до одного з хорватських діалектів. Крім тих нечисленних випадків, коли ті публікації залишались анонімними або невідомими⁶⁰, авторами перекладів або переробок були добре знані тогочасні хорватські письменники. Однак цього не можна сказати про сербів, серед яких розповсюдження господарських книжечок не було зумовлене якимсь цілеспрямованим наполяганням, щоб фізіократичні теорії були засвоєні. Усупереч просвітницьким ідеям Орфелина і Доситея, неможливо виявити активне слідування фізіократичним принципам у середовищі сербських інтелектуальних кіл одночасно з хорватами. Лише через кілька десятиріч після хорватів помітними стають у будимському колі сербських письменників численні видання господарського змісту. Йдеться про твори, які, без сумніву, заслуговують на ширше дослідження – про *землеведение* та *домоведення*, що виявляють запізнілу хвилю просвітництва серед сербів.

Переклад **Володимира ЯНЦУРА**

⁵⁹ Матицки М. Календари Георгија Михаљевића. С.156.

⁶⁰ Наприклад, такі тексти кайкавським наріччям: *Betegujuche sivine vrachitel tojeszt szuprot vszakojachkomu sivinskomu betegu hasznovita vuogo puti probuvena, ter isztinszka znaidena vrachtva iz vszakojachken knjig zvelikum marlivosztu zebrana, na horvatzki jezik obernyena (Zagabria, 1772); Od szkerbi y paszke v-okol Ovacz, kaksze naimre vu dober sztaliss posztaviti, y vu thom chuvati mogu (Varazdin, 1775); Vrachitel betegujuche sivine tho jeszt Vrachtva za rogatu marhu, kenuke, y mladinu van dana najpervich po J.G.O.R.G.Z. vezda pako po F.G.O.K.Z. na obchiuzku haszen (Zagreб, 1799).*

**FIZIOCRATIC CONDITIONALITY OF CROATIAN
AND SERBIAN LITERATURES OF XVIII–XIX cc.**

Persida LAZAREVICH di DZHAKOMO

*University of “Gabriele of d’Annuncio”
42, Viale Pindaro, Pescara (Italia), 65127, e-mail: persida.lazarevic@email.it
Department of Linguistic and Literary Sciences*

The influence of fiziocratic ideas on Croatian and Serbian literature of XVIII–XIX cc. is high-lighted in the article. The list of works on an economic subject is given. Special attention is paid to original work of Croatian literature named “Satires or wild man” by M.A.Rel'kovich and to translated work of A.T.Blagoevich “Kinki, Kokhinkhin history, for other countries useful”.

Key words: fiziocracy, mercantilism, folk books about economy, agriculture, bee-keeping, sheep breeding, sericulture, cattle breeding.

**ФИЗИОКРАТИЧЕСКАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ ХОРВАТСКОЙ
И СЕРБСКОЙ ЛИТЕРАТУР XVIII–XIX вв.**

Персида ЛАЗАРЕВИЧ ди ДЖАКОМО

Университет “Габриеле д’Аннунцио”

ал. Пиндаро, 42, Пескара, 65127 (Италия), e-mail: persida.lazarevic@email.it

Кафедра языкознания и литературоведения

Статья посвящена влиянию физиократических идей на хорватскую и сербскую литературы XVIII–XIX вв. Приводится перечень произведений на хозяйственную тематику. Особенное внимание обращается на оригинальное произведение хорватской литературы “Сатир или дикий человек” М.А.Рельковича и на переводное произведение А.Т.Благоевича “Кинки, кохинхинская история, для других стран полезная”.

Ключевые слова: физиократия, меркантилизм, народные книжечки о хозяйстве, земледелии, пчеловодстве, овцеводстве, шелководстве, скотоводстве.

Стаття надійшла до редколегії 26.07.2010

Прийнята до друку 24.09.2010